

УДК 070+655(=161.2:438)»1917/1939»

Світлана Кравченко
ORCID 0000-0003-3225-1771

ПРЕСА ТА КНИГОВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ПОЛЬЩІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА РОЛЬ

Анотація. У статті висвітлено етапи розвитку преси та книговидання української еміграції у Польщі у міжвоєнний період. Проаналізовано два періоди видавничої діяльності українців. Перший етап охоплював 1920-1924 рр., так званий таборовий період – етап існування таборів інтернованих українських вояків Армії УНР. Другий етап 1924-1939 рр. – період діяльності цивільної еміграції після розформування таборів. Розглядаються матеріальні, фінансові та суспільно-культурні умови функціонування видавництв, редакцій, друкарень, товариств та інших українських інституцій і організацій. Зосереджується увага на діяльності Українського наукового інституту у Варшаві, який у 1930-х роках проводив активну науково-дослідницьку та видавничу діяльність і став провідним центром українознавства у Польщі. У розвідці проаналізовано найбільш відомі й впливові часописи, які виходили у таборах і згодом після їх закриття у великих польських містах, узагальнено їх культурно-історичну роль.

Ключові слова: українська еміграція, таборова преса, українські видавництва, Український науковий інститут, консолідація національної еліти

Інформація про авторку: Кравченко Світлана Іванівна, доктор наук із соціальних комунікацій, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Лодзький університет

Електронна адреса: grelya64@ukr.net

Svitlana Kravchenko

**THE PRESS AND BOOK PUBLISHING OF THE UKRAINIAN
EMIGRATION IN POLAND IN THE INTERWAR PERIOD:
CONDITIONS OF OPERATION AND CULTURAL AND
HISTORICAL ROLE**

Abstract. *The article highlights the stages of development of the press and book publishing of the Ukrainian emigration in Poland in the interwar period. Two periods of Ukrainian publishing activity were analyzed. The first stage covered 1920-1924, the so-called camp period - the existence of camps for interned Ukrainian soldiers of the UNR Army. The second stage, 1924-1939, was the period of civil emigration after the disbanding of the camps. The material, financial and socio-cultural conditions of the functioning of publishing houses, editorial offices, printing houses, societies and other Ukrainian institutions and organizations are considered. Attention is focused on the activities of the Ukrainian Scientific Institute in Warsaw, which in the 1930s carried out active research and publishing activities and became a leading center of Ukrainian studies in Poland. The research analyzed the most famous and influential magazines that were published in the camps and later after their closure in large Polish cities, and summarized their cultural and historical role. The author summarizes the main content, conditions, and cultural and historical significance of the Ukrainian press and book publishing for preserving the national identity of Ukrainians in emigration. The survey also notes the influence of the publishing activity of the Ukrainian emigration on the development of Polish-Ukrainian cultural relations.*

Keywords: *Ukrainian emigration, camp press, Ukrainian publishing houses, Ukrainian Scientific Institute, consolidation of the national elite*

Information about author: *Svitlana Kravchenko, Doctor of Science in Social Communications, Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University, Uniwersity of Lodz.*

E-mail address: *grelya64@ukr.net*

Svitlana Kravchenko

PRASA I WYDAWNICTWA KSIĄŻKOWE EMIGRACJI UKRAIŃSKIEJ W POLSCE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM: WARUNKI FUNKCJONOWANIA ORAZ ROLA KULTUROWO-HISTORYCZNA

Abstrakt. *W artykule przedstawiono etapy rozwoju wydawnictwa prasowego i książkowego emigracji ukraińskiej w Polsce w okresie międzywojennym. Przeanalizowano dwa okresy ukraińskiej działalności wydawniczej. Pierwszy etap obejmował lata 1920-1924, tzw. okres obozowy – istnienie obozów dla internowanych żołnierzy ukraińskich Armii UNR. Drugi etap, 1924-1939, to okres emigracji cywilnej po rozwiązaniu obozów. Uwzględniono materialne, finansowe i społeczno-kulturowe uwarunkowania funkcjonowania wydawnictw, redakcji, drukarni, stowarzyszeń i innych ukraińskich instytucji i organizacji. Przeanalizowano działalność Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie, który w latach 30. XX w. prowadził aktywną działalność badawczą i wydawniczą, stając się wiodącym ośrodkiem studiów ukraińskich w Polsce. W badaniu przeanalizowano najbardziej znane i wpływowe czasopisma, które ukazywały się w obozach i później po ich zamknięciu w dużych miastach Polski oraz podsumowano ich rolę kulturową i historyczną.*

Słowa kluczowe: *emigracja ukraińska, prasa obozowa, wydawnictwa ukraińskie, Ukraiński Instytut Naukowy, konsolidacja elit narodowych.*

Nota o autorce: *Svitlana Kravchenko, doktor nauk w zakresie komunikacji społecznej, profesor, Uniwersytet Łódzki, Wołyński Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki*

E-mail: *grelya64@ukr.net*

Українці у міжвоєнній Польщі були однією із найбільших національних меншин і становили близько 15 % усього населення країни. Спричинили таку ситуацію два важливі суспільно-політичні чинники: підписання Ризького договору та поразка УНР у боротьбі з більшовицькою інтервенцією. Згідно Ризького мирного договору 1921 року східна Галичина та Волинь увійшли до складу Польщі, а більшість учасників української національно-визвольної боротьби, представників уряду УНР та військових Армії УНР стали політичними емігрантами,

значна частина яких оселилася у Польщі. Серед українських емігрантів було багато політичних діячів, вчених, письменників, художників, священників, учителів тощо. Українська інтелектуальна еліта у значній своїй частині покинула батьківщину і змушена була продовжувати свою інтелектуальну та творчу діяльність на чужині. Відповідно преса на книговидання української еміграції у Польщі показово демонструють той величезний потенціал, яким володіли українці та намагалися зреалізувати його у різних формах інтелектуальної праці.

Після перших важких років усвідомлення трагічної ситуації втрати державності, перебуваючи на еміграції, українці намагалися відновити культурну та освітню діяльність серед своїх співвітчизників, передусім за посередництвом видавничої діяльності : книгодрукування та видання періодики. Преса та книговидання стали головними інструментами збереження національної ідентичності та духовної стійкості, розвитку культури і консолідації українців у Польщі. Питання видавничої діяльності української еміграції у Польщі в міжвоєнний період висвітлювалося в працях польських та українських вчених, в яких переважно була проаналізована преса, що видавалася в таборах інтернованих вояків Армії УНР початку 1920-х років. Лише фрагментарно згадувалися епізоди діяльності таборових видавництв та книжкових видань. Одними із перших розвідок, присвячених пресі інтернованих українців у Польщі та інших європейських країнах були праці київської дослідниці Наталії Сидоренко, в яких вона проаналізувала пресу, що видавалася в таборах інтернованих українців у Чехії, Польщі, Румунії та інших країнах [13, 14].

Загальну картину розвитку преси інтернованих українців доповнило історико-бібліографічне дослідження польського вченого Омеляна Вішки, яке спершу було видане у Польщі, а потім в Україні [22, 1]. У книзі автор описує історико-культурні умови заснування та функціонування української преси у Польщі у 1920-ті роки, також надає загальну бібліографічну інформацію про часописи, зокрема дуже детально описує таборову періодику.

Олександр Колячук у своїй статті «Освітня, пресова та видавнича діяльність української еміграції в Польщі у 20-х роках ХХ ст.»

аналізує в цілому ситуацію, яка склалася в культурно-освітній діяльності української еміграції в Польщі у міжвоєнний період, а також принагідно зупиняється на окремих періодичних виданнях та книгах, переважно на тих, що виходили у першій половині 1920-х років у таборах інтернованих [5].

В останні роки з'явилася праця української дослідниці Юлії Голубничої-Шленчак, в якій авторка узагальнює всю зібрану інформацію про видавничу діяльність, яка велася у таборах інтернованих українських вояків у Польщі в 1920-ті рр. [2].

Існує також ряд публікацій, присвячених функціонуванню окремих українських часописів у Польщі у міжвоєнні роки, в яких зосереджується увага на репертуарі, авторах, видавцях і редакторах, а також на особливостях редакційної політики [6-8].

Метою цієї статті є висвітлення усіх етапів видавничої діяльності українців у Польщі в міжвоєнний період із врахуванням вище названих праць та аналізом стану книговидання і преси у другій половині 1920-х та в 1930-ті роки, періоду, який не був представлений у зазначених розвідках.

Видавничий рух українців у Польщі у добу міжвоєння хронологічно поділяється на два етапи: таборовий (1920-1924 рр.) і цивільний (1924-1939 рр.), оскільки перші приклади преси та книжкових видань, перші видавництва були засновані в середовищі інтернованих вояків Армії УНР в таборах. Табори на території Польщі проіснували до 1924 р. Тут виникла значна кількість періодики і була видана досить невелика кількість книжкових видань. Після закриття таборів українські військові стали цивільними громадянами, продовжували навчатися або працювати, частина українців переїхала до інших країн. Тому після закриття таборів видавнича діяльність українців у Польщі перемістилася із маленьких містечок, де розміщувалися табори (Тарнів, Каліш, Пйотркув Трибунальський та ін.), до найбільших міст країни, таких як Варшава, Гданськ, Краків, Львів та ін. На цьому етапі змінився репертуар часописів і значно збільшилась кількість книжкових видань.

Якщо таборова преса переважно висвітлювала життя таборян і принагідно подавала іншу важливу суспільно-культурну інформа-

цію, то преса цивільної еміграції висвітлювала всі аспекти суспільно-політичного та культурного життя українців у Польщі, поділялася за тематичним спрямуванням і служила одним із головних засобів консолідації національних сил в умовах чужого культурного середовища.

Технічні та фінансові умови функціонування української преси були дуже важкі. Видання існували за «кошти українських інституцій та приватних пожертв» [14, с. 243], тому часописи друкувалися на дешевому папері із застосуванням примітивних технічних засобів. Часто після виходу кількох випусків видавництво припиняло свою діяльність через брак коштів. Серед таборових періодичних видань, яким поталанило проіснувати кілька місяців або навіть кілька років можна назвати літературний місячник «Веселка» (Каліш 1922-23), літературно-військовий журнал «Наша Зоря» (Ланцут, Стшалково, Каліш 1920-23), двотижневик «Духовна Бесіда» (1924-25), альманах «Дніпро» (Львів 1922-25, 1927-40), ілюстрований журнал «Духовний Сіяч» (Варшава 1927-30), річник «За Державність» (Каліш, Варшава 1929-38), військово-літературний журнал «Табір» (Каліш, Варшава 1923-24, 1927-39), літературний часопис «Ми» (Варшава, Львів 1933-39) та ін.

Ці українські таборові часописи та преса цивільної еміграції дотепер залишаються унікальним джерелом інформації про той історичний період, проблеми польсько-українських стосунків, розвиток української культури у Польщі. Для інтернованих українських вояків таборові видання були можливістю та засобом реалізації власного творчого потенціалу, адже серед них було багато вчителів, науковців, письменників, журналістів, інженерів та ін. Євген Маланюк, Микита Шаповал, Юрій Дараган та інші відомі письменники, творчість яких розвивалася на еміграції, розпочали свій літературний шлях саме на сторінках таборових періодичних видань. Поза тим праця у редакції часописів служила для таборян порятунком від психологічного та емоційного виснаження, розчарування і занепаду, які супроводжували українців після поразки у війні за свою державність. Творчість допомагала жити у важких фізичних, матеріальних і моральних умовах, об'єднувала довкола редакції і надавала можливість розвивати національну культуру в чужому культурному середовищі.

Таборові видання виходили у Каліші, Ланцуті, Пйотркуві та інших містечках Польщі, в яких функціонували табори до 1924 р. У 1922 р. в Каліші було засноване літературно-артистичне товариство «Веселка», яке видавало однойменний часопис в 1922-1923 роках. У редакції працювали Юрій Дараган, Микола Селегій та ін. На сторінках видання друкували свої вірші Євген Маланюк, Юрій Дараган, Анатолій Падоліст, Михайло Осика, представлений мистецький доробок Федора Крушинського, Івана Зубенка, Олександра Карманюка і навіть переклади творів світових письменників. Ілюстрації готували самі таборяни (П.Омельченко, В.Цимбал, М.Щербак і т.д.). «Веселка» була одним із найбільш цікавих за змістом і добре оформленим технічно видань серед таборових видань українців.

У Пйотркуві Трибунальському табір для інтернованих українців існував у 1920-1921 рр. Тут виходили двотижневик «На хвилях життя», сатирично-гумористичний щоденник «ВСІМ», які редагував український поет Є.Маланюк, а також військово-літературний часопис «Тернистий Шлях», який редагував Олексій Козловський. Архівні документи міста Пйотркув Трибунальський підтверджують участь Є.Маланюка та інших українських військових у різноманітних культурних подіях, що відбувалися у таборах [15].

Згідно інформації, яку подає відома київська дослідниця української еміграційної преси Н.Сидоренко, лише у 1920-1924 роках на території Польщі виходило понад 90 українських часописів [13, с. 5]. Більшість із цієї періодики мала культурне, літературне, мистецьке і сатиричне спрямування. Для інтернованих вояків творчість була засобом порятунку від занепаду і деградації. Польський дослідник О.Вішка відзначав, що українська преса в Польщі вся була антирадянською і в більшості випадків лояльною до польської держави [1, с. 212-213].

З 1924 року таборова преса припинила своє існування і її замінили українська часописи, які почали виходити у великих містах Польщі. Найбільше періодичних видань було у Варшаві, також існували у Кракові, Гданську, Львові та інших містах. Серед періодичних видань цивільної еміграції можна виокремити кілька груп: преса урядових, державних і політичних інституцій в екзилі («Вісті Українського Цен-

трального Комітету в Польщі» 1923-1928, «За Незалежність» 1934-1939, «Політичний Інформаційний Бюлетень» 1934-1937); студентська періодика («На Чужині» 1924-1925, «Студентський Голос» 1927-1928 та ін.); наукові видання («Наша Культура» 1935-1937, «Рідна Мова» 1933-1939 та ін.); конфесійні часописи («Духовна Бесіда» 1924-1925, «Духовний Сіяч» 1927-1931, «Євангеліський Християнин» 1938 та ін.); галузеві видання («Табір» 1923-1939, «За Державність» 1929-1938, «Промислово-Торговельний Вістник» 1933-1934 і т. д.); літературні видання («Дніпро» 1922-1940, «Ми» 1933-1939, «Наш Світ» 1924-1925, 1935-1936 та ін.).

Ці групи періодики в цілому давали різнобічну картину життя українців у Польщі в 1920-1930-ті роки. Дуже цінним історичним джерелом є малочисельна студентська преса, яка розповідала про щоденне життя українських студентів, їх поточні проблеми побутові, матеріальні та фінансові, катастрофічний брак підручників та іншої навчальної літератури і способи подолання цих проблем. Зі сторінок цих видань можна дізнатися, чим жила тодішня молодь, які мала цілі та життєві орієнтири, чого прагнула та про що мріяла.

Відомий дослідник історії української преси Аркадій Животко стверджував, що серед усіх українських еміграційних періодичних видань у Польщі в міжвоєнний період три часописи «займали окреме поважне місце» в українській журналістиці, це щоквартальник «Ми», місячники «Наша Культура» і «Рідна Мова» [5, с. 285].

Часопис «Ми» був органом літературної групи «Танк» і виходив у Варшаві в 1933-1937 та у Львові у 1937-1939 роках. До групи входили молоді українські митці, які проживали у Польщі в 30-ті роки ХХ ст. Серед них були Євген Маланюк, Юрій Липа, Олена Теліга, Наталія Лівницька-Холодна, Борис Ольхівський, Павло Зайцев, Андрій Крижанівський та ін. Згодом серед членів групи виникла ідеологічна дискусія щодо суспільної ролі національної літератури і з групи вийшли Олена Теліга, Євген Маланюк і Леонід Мосендз [21, с. 282-295]. Відомий польський літературознавець Флоріан Неуважний відзначав важливу роль часопису у розвитку українського літературного процесу. Він писав: «Значну роль у розвитку української літератури у передвоєнній Польщі відіграла група, яка зосереджувалася довкола журналу-альманаху

«Ми» (1933-39) у Варшаві, де спочатку довкола поетів Ю.Липи (1900-1944) і Н.Лівицької-Холодної (нар. 1902) виникла група «Танк», членами якої були Є.Маланюк, О.Теліга, П.Зпйцев, Б.Ольхівський та ін., а згодом ці поети заангажували до співпраці інших, головним чином А.Крижанівського і Ярослава Дригинича» [18, с. 1149].

Найбільшу цінність у наповненні часопису склали твори тодішніх українських еміграційних письменників, а також твори молодих авторів із радянської України, яких там не друкували. Журнал служив трибуною тогочасного літературного процесу і в цьому полягала його головна історична роль. Крім цього на сторінках часопису друкувалися рецензії, літературно-критичні та публіцистичні праці, в яких порушувалися питання творчого процесу, аналізувалися постаті митців, їх твори, повідомлялася інформація про нові книги і часописи. У програмних засадах і технічному оформленні редакція намагалася наслідувати кращі польські тодішні зразки популярних літературних видань, таких як „Wiadomości Literackie”, „Skamander” та ін. У редакційній статті під назвою «Європа і ми» автор виклав програмні засади діяльності видання, серед яких ключовим було прагнення піднести українську літературу до рівня європейських зразків, відмежуватися від вузької суспільної та національної місії письменника. В редакції постійно тривали дискусії щодо суспільної ролі літератури [12, с. 95-106]. Всупереч послідовно задекларованому відмежуванню від політики і громадського життя та зосередженню на естетичних аспектах творчості, національні питання і суспільні проблеми постійно з’являлися на сторінках журналу. Були вони частиною завдань, які стояли тоді перед усією українською еміграцією. До кінця 1930-х років на сторінках видання «Ми» історична і суспільно-політична тематика неухильно зростала.

Тодішня польська преса дуже прихильно висловлювалася про український часопис і його авторів. У 1936 р. (№26) 1937 р. (№12) про нього відгукувалася редакція тижневика «Biuletyn Polsko-Ukraiński». В рецензіях на українську пресу про часопис писали газета «Bunt Młodych» і щоквартальник «Wschód». Ретельну аналіз першого випуску видання зробив у 1933 році літературний місячник «Камена», який писав: «Нещодавно у Варшаві вийшов перший випуск українського літера-

турного щоквартальника «Ми», до якого увійшли поезії Богдана Лепкого, Євгена Маланюка, Наталії Лівницької-Холодної і Миколи Бажана, оригінальні новели Андрія Крижанівського («Міста і Люди») і Ю.К. («Остання атака поручника вон Хагенау»), програмна стаття Михайла Рудницького «Європа і ми», перша частина праці Маланюка «Гоголь», фрагмент із твору «Україна чи Малоросія» Миколи Хвильового та новела ірландського письменника Ліам О'Флягерті «Громадянська війна». Випуск оздоблений літографічною вкладкою Петра Холодного, а також красиво оформленою віньєткою цього художника. [...] В цілому випуск щоквартальника має високий мистецький рівень і підтверджує, що засада проекту: ««Ми» - це перший і єдиний український часопис, у якому зміст і форма орієнтуються на Захід і відповідають усім вимогам книжкової естетики» – це не кліше» [17, с. 31].

Літературний журнал «Ми» відіграв важливу роль у літературному житті української еміграції та в історії української преси в цілому. Часопис служив платформою для творчої української молоді, представляв нові тенденції у красному письменстві, намагався утримувати духовні зв'язки із письменниками радянської України та європейськими авторами, а також зберігав і консолідував духовний потенціал народу, розділеного політичними кордонами та історичними обставинами. Зміст видання відображав проєвропейські прагнення української інтелектуальної та творчої еліти, публікувалися переклади творів світової літератури.

У групі наукових періодичних видань Аркадій Животко виокремлював часописи Івана Огієнка «Наша Культура» і «Рідна Мова» не даремно. Вони також заслуговують на особливу увагу. Науково-літературний місячник «Наша Культура» виходив у Варшаві в 1935-1937 роках, його репертуар головним чином складали праці українських вчених з усіх сфер гуманістики. Редакція сформулювала своє найважливіше завдання як «всебічне й глибоке наукове висвітлення нашої духовної й матеріальної культури» [10, с. 3]. Упродовж трьох років діяльності було опубліковано понад сто наукових статей, студій, есе, рецензій та нарисів з історії української культури, літератури, історії, філософії, релігії, мовознавства, етнології, мистецтва та ін.

Дослідник життя і творчості І. Огієнка Володимир Ляхощкий писав, що вчений заснував «Нашу Культуру» на власні кошти, був її редактором, втілював у журналі ідею консолідації української творчої інтелігенції, намагався зробити часопис максимально доступним для всіх читачів, а вартість його випусків якнайнижчою [9, с. 178-182].

У публікаціях видання розповідалося про походження українців, про історію народу та його матеріальну і духовну культуру. Тексти мали високий науковий рівень, їх авторами були професори та відомі вчені Леонід Білецький, Іван Свенцицький, Кирило Студинський, Ярослав Гординський, Вадим Щербаківський, Степан Сірополко, Сергій Шелухин та ін. Крім наукових праць на сторінках журналу з'являлася і художня література – поезія, проза, навіть драми. Постійно діяли такі рубрики, як «Рецензії та огляди», «Хроніка наукового, культурного та освітнього життя», «Бібліографія видавничих новинок», «Огляд наукових часописів», «Від редакції та адміністрації».

«...Національно сильний характер вироблюється тільки глибокою, систематичною й послідовною національною освітою...», - писала редакція у першому випуску [10, с. 3]. «Наша Культура» прагнула зберігати національно-культурну ідентичність українців на еміграції і була прикладом наукового часопису, який розвиваючи українську наукову думку, намагався наблизити її до пересічних читачів.

Іван Огієнко у Варшаві також видавав популярно-науковий місячник «Рідна Мова» у 1933-1939 рр. завдяки фінансовій підтримці відомих українців Павла Скоропадського, Андрія Шептицького, Володимира Левицького та ін. [9, с. 138]. Редактор і видавець бачили завдання часопису у його просвітницькій і науковій місії, зокрема в підтримці і допомозі вчителям, письменникам, науковцям та навіть пересічним українцям у правильному використанні та шліфуванні рідної мови. Цікава і різнопланова тематика була представлена у таких розділах, як «Історія української літературної мови», «Походження українських слів», «Українські діалекти», «Бібліографія нових праць для навчання української мови», «Українська термінологія» та ін.

Багато текстів готував сам редактор, підписуючи їх псевдонімами Професор, Учитель і т. д., бо розумів велике значення рідної мови для

збереження національної ідентичності, особливо в умовах еміграції. Часописи Івана Огієнка «Рідна Мова» і «Наша Культура» продовжували розвивати українську культурну традицію та консолідували національну інтелектуальну еліту на чужині.

Перші приклади українського книгодрукування в 1920-ті роки у Польщі також з'явилися в таборах інтернованих українських вояків. У Каліші, як значалося вище, було засноване літературно-артистичне товариство «Веселка», а також видавництво «Чорномор». Друкарні та видавництва згодом були засновані в Александрові Куявському, Щипйорно, Ланцуті та інших містечках. Спочатку там друкували книги і підручники для потреб освітнього і культурного життя таборів, в яких відкривалися школи, клуби і різні товариства. Як зазначає О.Вішка, у таборі в Стшалково однією з перших книг були «Правила українського правопису», видані для потреб дітей [1, с. 45].

На початку 1921 р. в таборі в Александрові Куявському було засновано друкарню (видавництво 6-ї Стрілецької дивізії), в якій працювало шестеро друкарів і верстальників. Директором видавництва був поручник Іван Липовецький (псевдо Хухлій). У цій друкарні друкувався часопис «Нове Життя» і брошури для потреб військових табору, зокрема граматика української мови, козацька енциклопедія «Наша Батьківщина – Україна» авторства Миколи Битинського, Івана Липовецького, Олекси Костюченка та ін. [14, с. 48].

Цього ж року в таборі з ініціативи капелана було засноване православне братство святої Покрови, яке друкувало українську релігійну літературу («Літургії Івана Золотоустого», «Тексти для співів», «Статут Братства Св. Покрови», «Коротенький український молитовник» та ін.). В Щипйорно вийшла збірка творів М. Битинського (псевдонім М.Оверкович) «В гromі і бурі».

Нове благодійне видавниче товариство релігійного і філософського спрямування «До світла», яке виникло у 1922 р., розпочало видання книг відповідного змісту. Тоді вийшли у світ книги «Шукання правди» Ф. Томи, «Фома Невірний» д-ра Альгі, «Життя і особа Григорія Сковороди» Ерна і б. ін. [14, с. 55]. Тираж кожної книги складав 500 примірників. Фінансували їх друк Симон Петлюра та Євмен Лукасевич (міністр в уряді УНР).

У таборі інтернованих українців у Ланцуті в 1921 р. також було створене видавництво з друкарнею та книгарнею, яке водночас видавало часопис «Наша Зоря». Тут виник перший Український Народний Університет із факультетами природничо-математичним, історично-філологічним, економічним і військовим. У перший рік діяльності до університету записалося 523 студенти [14, с. 80]. Не вистачало підручників та іншої навчальної літератури, тому викладачі почали самостійно готувати й друкувати підручники, перекладати їх також із німецької та французької мов [1, с. 45]. У Ланцуті видавали художню та наукову літературу, зокрема надруковано казку-оповідання Степана Васильченка «Ось і Ась», політичну працю Федора Крушинського «Червоний імперіалізм».

У таборах перебувало дуже багато високо освічених українців, які намагалися продовжувати тут свою інтелектуальну, наукову та творчу працю. Микола Капустянський, генерал штабу Армії УНР написав працю «Кампанія українських військ на Київ-Одесу в 1919 р.», в якій використав особисті нотатки, спогади учасників кампанії, щоденник військових подій, звіти розвідки і повідомлення преси. Книга була видана у Львові у видавничій спілці «Діло» у серії «Матеріали до воєнної історії».

У Каліші в 1921 р. було засноване Товариство Допомоги Емігрантам з України і вже вище згадане видавництво «Чорномор», засноване в 1922 р. завдяки зусиллям генерала Миколи Шаповала. Тут також видавали художню, навчальну та наукову літературу. Зокрема вийшли книги В.Короліва-Старого «Казки Сходу», поезії Христини Алчевської, I том «Історії української літератури» Леоніда Білецького, Юрія Сірого «Леся Українка (З нагоди десятої річниці смерті)» та ін.

У Тарнівському таборі було створено Національний союз української державності, при якому діяло видавництво СУД. Тут вийшли книги Валентина Садовського «Підручник політичної економії» і «Нарис економічної географії України», Левка Чикаленка «Підручник геології», Галини Журби «Маланка (Щедрівка)» та ін. Також у Тарнові та Львові під керівництвом І.Огієнка функціонувало видавництво «Українська Автокефальна Церква», яке видавало книги релігійного

змісту. Тут вийшли книги Василя Біднова «Церковні справи в Україні», «Українське Пересопницьке Євангеліє з 1562 року», «Українське Житомирське Євангеліє з 1562 року» та ін. Крім цього у Тарнові існували видавництва «Тризуб», «Національний театр», «Сонцецвіт», видавництво товариства «Просвіта». В 1922 році тут вийшли книга Любові Яновської «На сіножаті», альманах «Сонцецвіт», збірка «До зброї» та ін.

У 1923 році в Каліші вийшов літературний альманах «Озимина», до якого увійшли твори Євгена Маланюка, Михайла Селегія і Михайла Осики. Як зазначає Н.Сидоренко, цей альманах присвячувався легендарній військовій лікарці Христині Скачківській, яка пережила страшні умови полону і важку хворобу та продовжувала працювати, допомагаючи українським воїнам, сіяла довкола себе добро і світло [14, с. 178].

Без сумніву найбільшим видавничим осередком українців у Польщі була Варшава і в таборовий період, і після закриття таборів. У польській столиці від 1920 року діяла Українська Військова Місія, яка розпочала друк книг на воєнну тематику: «Піша Гвардія», «Юзеф Пілсудський», «Смішні історії» та ін. Тут існувало багато інших українських інституцій, які займалися поряд із іншими суспільними справами виданням книг. Це були Український Центральний Комітет, Українська Студентська Спільнота, Українське Товариство Воєнної Історії, Український Науковий Інститут, Православна Митрополія та ін. Студентська громада заснувала видавництво Бориса Грінченка, а літературна група «Танк» - видавництво «Варяг» і серію «Бібліотека українського державника».

Українські вчені, які перебували на еміграції намагалися заснувати український університет у Львові, проте отримали дозвіл польської влади лише на створення Українського Наукового Інституту (УНІ), який не мав права навчати, але вів широку дослідницьку та видавничу діяльність. Серед працівників інституту були провідні вчені з Варшави, Львова та інших університетів тодішньої Польщі. За десять років існування інститут видав понад 70 наукових праць і літературних видань у різних серіях. У 1930-ті роки інститут став центром дослідження української історії, економіки і культури на еміграції.

За даними Володимира Потульницького, початки УНІ сягають 1925 року, коли у Варшавському університеті було відкрито факультет православної теології, де працювали Іван Огієнко, Роман Смаль-Стоцький, Олександр Лотоцький та ін. Тут зосередилися потужні наукові сили, які згодом стали базою для створення Інституту [11, с. 356].

Згідно затвердженого статуту Український науковий інститут мав за мету дослідження економічного і культурного життя, а також історії українського народу. Крім цього мав консолідувати зусилля для проведення наукових досліджень. Керівним органом була Наукова Рада, до якої увійшли найбільш відомі професори польських університетів. Інститут мав три кафедри: кафедру українського соціально-економічного життя, кафедру української політичної і культурної історії та кафедру історії церкви. Наукову діяльність було покладено на комісії: історично-літературну, юридичну, перекладу Святого Письма і літургійних книг, досліджень історії українського руху і польсько-українських стосунків.

Інститут видавав серію «Праці Українського Наукового Інституту в Варшаві», наукові праці перекладалися польською мовою, польські праці перекладалися українською мовою, а також видавали підручники. Праці УНІ в свою чергу поділялися на тринадцять видавничих серій: документальні матеріали, спогади, переклади, серії статистична, юридична, економічна, філологічна, історична, історично-літературна, педагогічна, філософська, серія опрацювань українського руху, підручники.

Видання УНІ охоплювали минуле і сучасне України, показували вплив історії на актуальну ситуацію. Багато уваги приділялося економіці України. Серед авторів УНІ були Валентин Садовський, Іван Шовгенів, Павло Шандрук, Дмитро Дорошенко, Володимир Сальський і 6. ін. Серед перших книжкових видань були наукові праці «Населення України в СРСР», «Сучасні проблеми української економіки», «Олександр Потебня – український мислитель і мовознавець», «Сторінки минулого» та ін. Зокрема про книгу «Сторінки минулого» в 1934 р. писав «Biuletyn Polsko-Ukraiński»: «Вийшов другий том праці директора УНІ проф. О.Лотоцького під назвою «Сторінки минулого» обсягом 30 сторінок 8-пунктовим шрифтом із численними ілюстраціями (портрети історичних постатей і т.п.)» [23, с. 9].

У 1932 році УНІ розпочав роботу над повним виданням творів Тараса Шевченка під редакцією відомого шевченкознавця професора Варшавського університету Павла Зайцева. Було заплановано видати 16 томів, з яких до 1939 року вийшло лише тринадцять. «Значним досягненням Інститут як у концепції, так і реалізації, було зібрання творів Тараса Шевченка в шістнадцяти томах [...] Із запланованих шістнадцяти томів творів пророка видано тринадцять разом із листуванням поета, щоденником і перекладами його творів іншими мовами, зокрема і польською. Окремий том (ХІІІ) був присвячений зв'язкам Шевченка з Поляками авторства Павла Зайцева, а все видання відкрила літературна біографія цього самого автора (т.1)», - писав польський українознавець Стефан Козак [16, с. 20].

Серед надзвичайно цінних видань інституту варто відзначити український переклад «Пана Тадеуша» Адама Міцкевича, здійснений Максимом Рильським. Книга була приурочена до століття появи поеми і супроводжувалася передмовою професора Р.Смаль-Стоцького.

Лише у 1934 році була створена Комісія у польсько-українських справах. До її складу увійшло багато польських та українських вчених. Вона готувала власну видавничу серію, а також видавала „Bulletin de la Commission pour l'étude des problèmes polono-ukrainiens” французькою мовою для піднесення української справи на міжнародний рівень [4, с. 63]. У перший рік заснування комісії вийшла монографія Леона Василевського «Українська справа як міжнародне питання». Книги цієї комісії виходили польською та українською мовами.

УНІ також організовував семінари на економічні, філологічні теми, в яких брали участь усі зацікавлені. На семінарах виголошували доповіді, організовували дискусії, обговорювали нові книги. Працівники інституту постійно виступали з доповідями та лекціями в різних інституціях, на конференціях, на польському радіо.

Інститут постійно співпрацював із Міжнародним Бюро Обміну, завдяки чому висилав свої публікації до 150 наукових установ у різних країнах світу. Надсилалися книги навіть до найбільших бібліотек, університетів і Академії наук УРСР. У Польщі видання інституту отримували Товариство імені Тараса Шевченка, товариство «Просві-

та», українські гімназії та польські університети. По обміну інститут отримував книжкові видання від польських, баварських, голландських, фінських, румунських і данських академій наук, а також від Ленінградського інституту славістики та інших установ [20, с. 45-46].

У 1935 році інститут відзначав своє п'ятиріччя, за час якого було опубліковано 28 томів праць із різних наукових сфер, якими займався УНІ [19, с. 159-160]. В цілому за десять років існування було опубліковано більше, ніж 70 томів різних праць, з яких 54 томи наукові та літературні видання. Бібліотека УНІ, якою керував Є.Гловінський, у 1939 році налічувала близько 10000 позицій і була науковим центром україністики в Польщі. Після початку II світової війни інститут припинив свою діяльність, а його бібліотека загинула.

Висновки. Книгодрукування та преса української еміграції в Польщі у міжвоєнні роки була важливим складником культурного життя українців на чужині. Вони репрезентували український культурний процес, який був відірваним від національного коріння і тому набагато важчим у практичній реалізації, бо мусив протидіяти експансії чужого культурного середовища. Українські книги і часописи демонстрували величезний творчий потенціал і поступ, інспірували віру і давали надію на майбутнє української справи. Редакції та видавництва були трибунами для консолідації національної еліти і місцем творчої самореалізації через мистецтво, слово, наукову і публіцистичну думку. Також важливою була їх комунікаційна та естетична ролі, зокрема літературних видань, які розповідали про літературний процес на еміграції та радянській Україні, знайомили українців із досягненнями польської і світової культури, інформували про поточні справи, формували світогляд у національно-патріотичному дусі. Знищення бібліотеки та архіву Українського Наукового Інституту у Варшаві стало величезною втраченою для української культурної спадщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вішка Омелян, Преса української еміграції у Польщі 1920– 1939, Львів 2002.
2. Голубнича-Шленчак Юлія, Видавнича діяльність інтернованої Армії УНР у таборах Польщі (1921-1924 pp.), Київ 2021, URL: <http://surl.li/rzyqqa> (2021).

3. Животко Аркадій, Історія української преси, Київ 1999.
4. Козак Стефан, Український науковий Інститут у Варшаві (1930-1939), „Історіографічні дослідження в Україні : зб. наук. пр.», Київ 2012, Вип. 22, s. 59-68.
5. Колянчук Олександр, Освітня, пресова та видавнича діяльність української еміграції в Польщі у 20-х роках ХХ ст., Український інформаційний простір, (2(6), s. 119–138, URL: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(6\).2020.219800](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(6).2020.219800) (2020-12-02).
6. Кравченко Світлана, Літературний журнал «Ми» (Варшава 1933-1937, Львів 1937-1939): програмні засади, художньо-публіцистична творчість, роль у літературному процесі, „Збірник праць НДЦП НАНУ”, Вип. 15, Львів 2007, s. 51–60.
7. Кравченко Світлана, Часопис «На чужині» - літопис українського студентського життя в еміграції на початку 20-х років ХХ ст., „Збірник праць НДЦП НАНУ”, Вип. 14, Львів 2006, s. 219–225.
8. Кравченко Світлана, Шляхи української еміграції в Польщі: часопис «Наш світ» у варшавський період (1924-1926 рр.), „Збірник праць НДЦП НАНУ”, Вип. 13, Львів 2005, s. 32 – 44.
9. Ляхощкий Володимир, Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (Митрополита Іларіона), Київ 2000.
10. Національна освіта й наші завдання, «Наша культура», 1935, nr. 1, s. 3.
11. Потулицький Володимир, Український Науковий Інститут у Варшаві (1930-1939), „Український археографічний щорічник. Нова серія”, Вип. 3/4, t. 6/7, Київ 1999, s. 356-369.
12. Рудницький Михайло, Європа і ми, „Ми”, 1933, Кн. I, s. 95-106
13. Сидоренко Наталія, «Задротяне» життя українських часописів на чужині (1919—1924), Київ 2000.
14. Сидоренко Наталія, Національно-духовне самоствердження: у 3 кн. Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924), Київ, 2000.
15. Archiwum państwowe w Piotrkowie Trybunalskim. Bezpieczeństwo Publiczne. Starostwo Powiatowe Piotrkowskie. Ref. I. 1921. № 72.
16. Kozak Stefan, Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie (1930–1939), „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, z. 25–26, Warszawa 2000, s. 15-22.
17. Kronika Słowiańska, „Kamena”, 1933, nr. 2, s. 31.
18. Nieuważny Florian, Ukraińska literatura w Polsce, [w:] Słownik literatury polskiej XX wieku, Wrocław 1992, s. 1149.
19. Pięciolecie działalności Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie, „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 1935, nr. 13 (100), s. 159-160.

20. Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie, „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 1932/33, nr. 2, s. 45-46.

21. Weretiuk Oksana, *Życie literackie emigracji petlurowskiej w Polsce międzywojennej*, „Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze”, t. 3, Warszawa 1996, s. 282–295.

22. Wiszka Emilian, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*, Wydawnictwo Naukowe UMK 2001.

23. *Z życia Ukraińskiego Instytutu Naukowego*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 1934, nr. 7 (42), s.9.

REFERENCES

1. Vishka Omelian. (2002). *Presa ukraińskiej emigracji w Polsce 1920–1939*. Lviv. [in Ukrainian]

2. Holubnychy-Shlenchak Yuliia. (2021). *Vydavnycha diialnist internovanoi Armii UNR u taborakh Polshchi (1921-1924 rr.)*. Kyiv. URL: <http://surl.li/rzyqqa>. [in Ukrainian]

3. Zhyvotko Arkadii. (1999). *Istoriia ukraińskiej presy*. Kyiv: Nasha kultura i nauka. [in Ukrainian]

4. Kozak Stefan. (2012). *Ukrainskyi naukovyi Instytut u Varshavi (1930-1939). „Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini : zb. nauk. pr.”. Vyp. 22. (p. 59-68)*. Kyiv. [in Ukrainian]

5. Kolianchuk Oleksandr. (2020). *Osvitnia, presova ta vydavnycha diialnist ukraińskiej emigracji w Polsce u 20-tych XX st. Ukrainskyi informatsiynyi prostir. (2(6). (p. 119–138)*. URL: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(6\).2020.219800](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(6).2020.219800) (2020-12-02). [in Ukrainian]

6. Kravchenko Svitlana. (2007). *Literaturnyi zhurnal «My» (Varshava 1933-1937, Lviv 1937-1939): prohramni zasady, khudozhno-publiatsystychna tvorchist, rol u literaturnomu protsesi. „Zbirnyk prats NDTsP NANU”. Vyp. 15. (p. 51–60)*. Lviv: LNBu im. V.Stefanyka. [in Ukrainian]

7. Kravchenko Svitlana. (2006). *Chasopys «Na chuzhyni» - litopys ukrainskoho studentskoho zhyttia v emigratsii na pochatku 20-tykh rokiv XX st. „Zbirnyk prats NDTsP NANU”. Vyp. 14. (p. 219–225)*. Lviv: LNBu im. V.Stefanyka. [in Ukrainian]

8. Kravchenko Svitlana. (2005). *Shliakhy ukrainskoi emigratsii v Polshchi: chasopys «Nash svit» u varshavskiy period (1924-1926 rr.). „Zbirnyk prats NDTsP NANU”. Vyp. 13. (p. 32 – 44)*. Lviv: LNBu im. V.Stefanyka. [in Ukrainian]

9. Liakhotskyi Volodymyr. (2000). *Prosvitytel: Vydavnycho-redaktsiina diialnist Ivana Ohienka (Mytropolyta Ilariona)*. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy. [in Ukrainian]

10. *Natsionalna osvita y nashi zavdannia. (1935). «Nasha kultura». nr. 1. (p. 3)*. [in Ukrainian]

-
11. Potulytskyi Volodymyr. (1999). *Ukrainskyi Naukovyi Instytut u Varshavi (1930-1939). „Ukrainskyi arkhеоhrafichnyi shchorichnyk. Nova seriia”*. Vyp. ¾. t. 6/7. (p. 356-369). Kyiv. [in Ukrainian]
 12. Rudnytskyi Mykhailo. (1933). *Yevropa i my. „My”*. Kn. I. (p. 95-106). [in Ukrainian]
 13. Sydorenko Nataliia. (2000). *«Zadrotiane» zhyttia ukrainskykh chasopysiv na chuzhyni (1919—1924)*. Kyiv: Doslidnytskyi tsentr istorii ukrayinskoï presy. [in Ukrainian]
 14. Sydorenko Nataliia. (2000). *Natsionalno-dukhovne samostverdzhennia: u 3 kn. Presa internovanykh ukraintsiv ta tsyvilnoi emihratsii (Chekhiiia, Polshcha, Rumuniia, Yehypet, 1919—1924)*. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian]
 15. *Archiwum państwowe w Piotrkowie Trybunalskim. (1921). Bezpieczeństwo Publiczne. Starostwo Powiatowe Piotrkowskie. Ref. I. № 72*. [in Polish]
 16. Kozak Stefan. (2000). *Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie (1930–1939). „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”*. z. 25–26. (p.15-22). Warszawa. [in Polish]
 17. *Kronika Słowiańska. (1933). „Kamena”*, nr. 2. (p. 31). [in Polish]
 18. Nieuważny Florian. (1992). *Ukraińska literatura w Polsce. Słownik literatury polskiej XX wieku*. (p. 1149). Wrocław. [in Polish]
 19. *Pięciolecie działalności Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie. (1935). „Biuletyn Polsko-Ukraiński”*, nr. 13 (100). (p. 159-160). [in Polish]
 20. *Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie. (1932/33). „Biuletyn Polsko-Ukraiński”*, nr. 2. (p. 45-46). [in Polish]
 21. Weretiuk Oksana. (1996). *Życie literackie emigracji petlurowskiej w Polsce międzywojennej. „Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze”*. t. 3. (p. 282–295). Warszawa [in Polish]
 22. Wiszka Emilian. (2001). *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*. Wydawnictwo Naukowe UMK. [in Polish]
 23. *Z życia Ukraińskiego Instytutu Naukowego. (1934) „Biuletyn Polsko-Ukraiński”*, nr. 7 (42). (p. 9). [in Polish]